

OPTICKÉ SENSORY

Základem je interakce světelného záření s chemickými látkami.

Při konstrukci katalytických biosensorů se používají:

optické techniky:

- ❖ absorbance
- ❖ fluorescence
- ❖ luminiscence

Při konstrukci afinitních sensorů se používají:

- ❖ techniky nelineární optiky

Optické měřicí techniky

- ❑ detektory
- ❑ zdroje světla

detektory

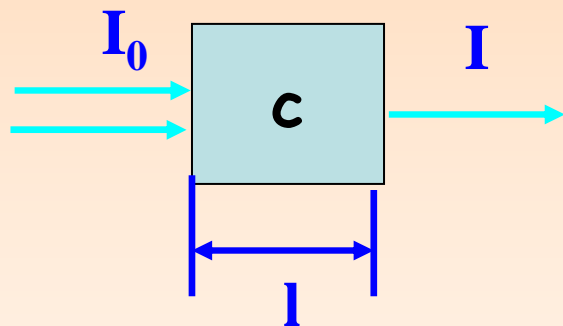
- ✓ fotonásobiče (nejcitlivější, ale vysoké napětí)
- ✓ fotodiody typu „avalanche“ (méně citlivé, šum)
- ✓ obyčejná dioda (1000x méně), velký šum, levné
mechanicky stabilní, pro přenosná zařízení

zdroj světla

- ✓ laser
- ✓ světloemitující diody (LED)
- ✓ výbojky (UV)
- ✓ lampa

Absorbční spektrofotometrie

Pokles intenzity světelného paprsku po průchodu měřicí kyvetou je úměrný koncentraci stanovené látky. Rozptyl světla se obvykle zanedbává.

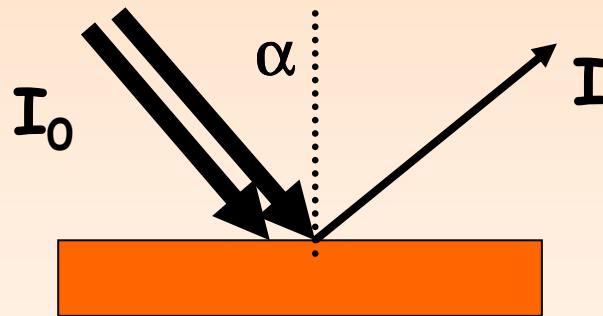

Lambert-Beerův zákon

$$A = \ln(I_0/I) = \epsilon \cdot c \cdot l$$

Reflektivní techniky

- ✓ odraz světla od vhodného povrchu (opticky hustší)
- ✓ při totálním odrazu světla proniká část energie ve formě exponenciální vlny do spodních vrstev, což se využívá při studiu povrchových dějů.

Luminiscence

excitace atomů působením jiného záření, elektrony...
a následným návratem atomu do základního stavu,
čímž dojde k vyzáření fotonu

fluorescence:

po odstranění zdroje záření - záření vymizí
fluorescence - přechody mezi povolenými stavy,
nic nebrání vypouštění fotonů již za pár nanosekund

fosforescence:

po odstranění zdroje záření, záření pokračuje
fosforescence je přechod zakázaný, nic však fotony
nezadrží, takže i při fosforescenci dojde k vyzáření
fotonů, ale někdy to trvá i pár minut

druhy luminiscence:

- ✓ foto-luminiscence - vyvolá foton
- ✓ elektro- - elektrické pole
- ✓ katodo- - proud elektronů
- ✓ chemi- - chemická reakce
- ✓ bio- - živými organismy
- ✓ termo- - tepelné záření
- ✓ radio- - jaderné záření
- ✓ tribo- - působením tlaku
- ✓ sono- - zvukem
- ✓ mechano- - mechanicky

bioluminescence

sekundární záření fluorescence a fosforescence

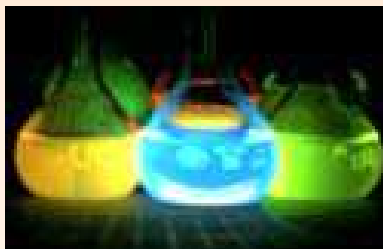
emise

doba:

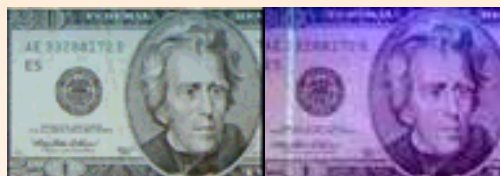
- ✓ fluorescence: 10^{-8} – 10^{-5} s
- ✓ fosforescence 10^{-2} s – několik dní

sloučeniny, které emitují světlo:

- ✓ anorganické soli (soli vzácných zemin, uranylu)
- ✓ organické látky z aromatickými cykly

fluorescenční
barviva
chininsulfát

bankovky

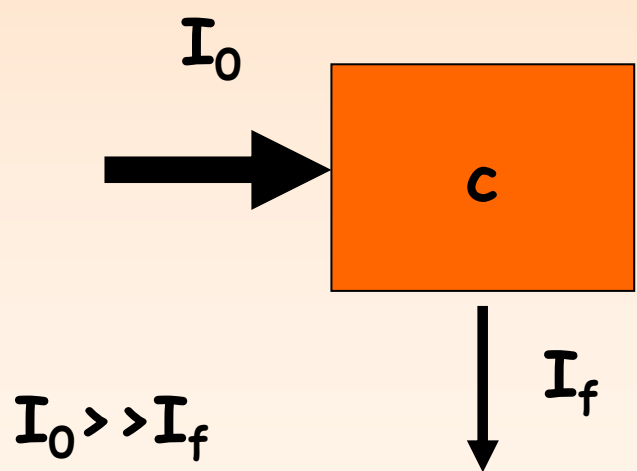

nápoj tonik

Fluorescence

molekula absorbuje energii a přechází do excitovaného stavu, návrat do základního stavu je doprovázen emisí záření = fluorescence

budící záření - laser
- polarizované záření

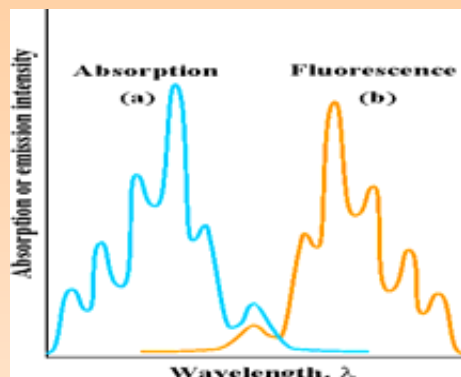

$$I_f = k \Phi_f \epsilon c l$$

Φ_f - kvantový výtěžek

c - koncentrace fluoreskující látky

ztráta energie mezi absorbcí a emisí

fluorescenční emisní spektrum

- ✓ posunuto k větším λ
(30-50nm) Stokesův posun
  - ✓ je k němu zrcadlově symetrické
- ### fosforescenční emisní spektrum
- ✓ větší posun až 200 nm

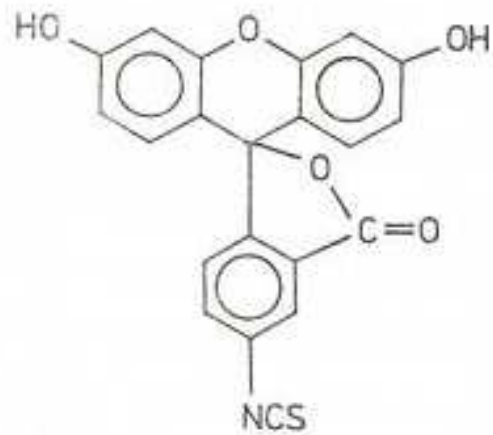
Základní charakteristika fluorescenčních molekul:

- ❖ vlnová délka maxima absorpčního (excitačního) světla
- ❖ vlnová délka maxima emisního světla
- ❖ molární absorpční koeficient
- ❖ kvantový výtěžek (poměr mezi počtem absorbovaných a vyzářených fotonů)
- ❖ fluorescenční čas (délka trvání fluorescence po excitaci)

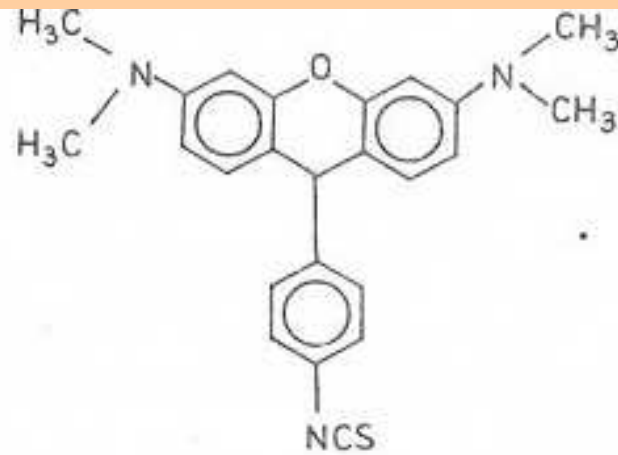
Vlastnosti nejvýznamnějších fluorescenčních sond FIA

Sonda	Vlnová délka maxima (v nm)		ϵ (L/mol)	Kvantita- tivny výťažok	Fluorescen- čný čas (ns)
	absorpce	emisie			
Fluoresceini- zotiokyanát — FITC	492	520	7×10^4	0,85	4,5
Rodamin B izotiokyanát — RBITC	550	585	$1,2 \times 10^4$	0,70	3,0
Tetrametylro- daminizotio- kyanát — TMRITC	550	580	5×10^4	0,60	1,0
Umbeliferóny	380	450	2×10^4		
Fluoreskamin	394	475	$6,3 \times 10^3$	0,10	7,0
2-metoxy-2,4- -difenyl-3(2H)- -furanón — MDFP	390	480	$6,4 \times 10^3$	0,10	
Porfyriny	400 až 410	619 až 633			
Chlorofyly	430 až 453	648 až 669			
Fykobilipro- teiny	550 až 620	580 až 660	7×10^5 až $2,4 \times 10^6$	0,50 až 0,98	

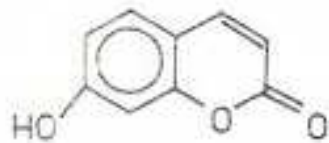
Struktura některých fluorochromů

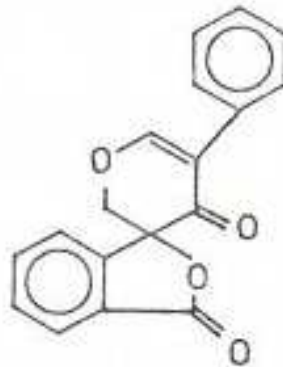
FITC

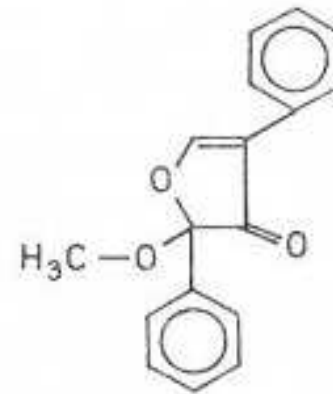
TMRITC

UMBELIFERÓN

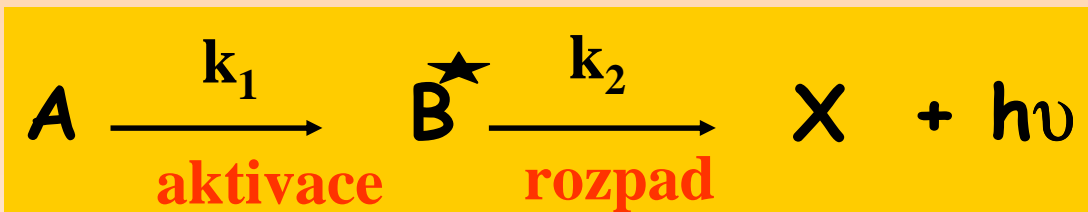
FLUORESKAMÍN

MDPF

Luminiscence

emise světla z molekuly v excitovaném stavu, který vznikl jako důsledek chemických reakcí.

Intenzita vyzařovaného světla je závislá na čase, v určitém okamžiku prochází maximem:

$$t_{\max} = \frac{\ln(k_2 / k_1)}{k_2 - k_1}$$

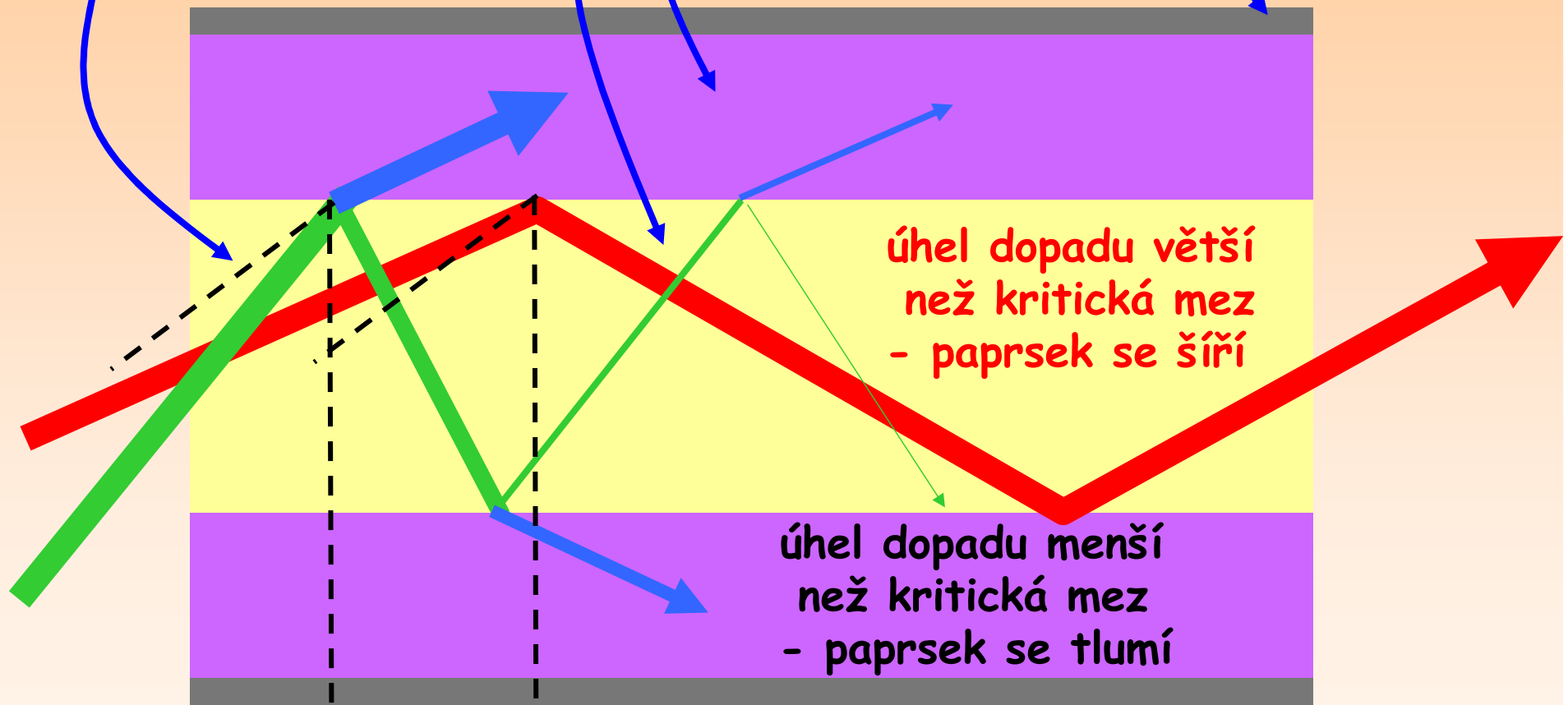
Kvantový výtěžek luminiscence:
podíl počtu fotonů vyzářených
a excitovaných molekul
U bioluminiscence až 90%

Optická vlákna

Šíření paprsku ve světlovodu

kritická mez

jádro (core) - index lomu n_1
plášť (cladding) - n_2 , $n_2 < n_1$
mechanický obal

numerická apertura - úhel dopadu menší než kritická mez

Materiál pro výrobu optických vláken

Jádro: křemen (UV)

sklo

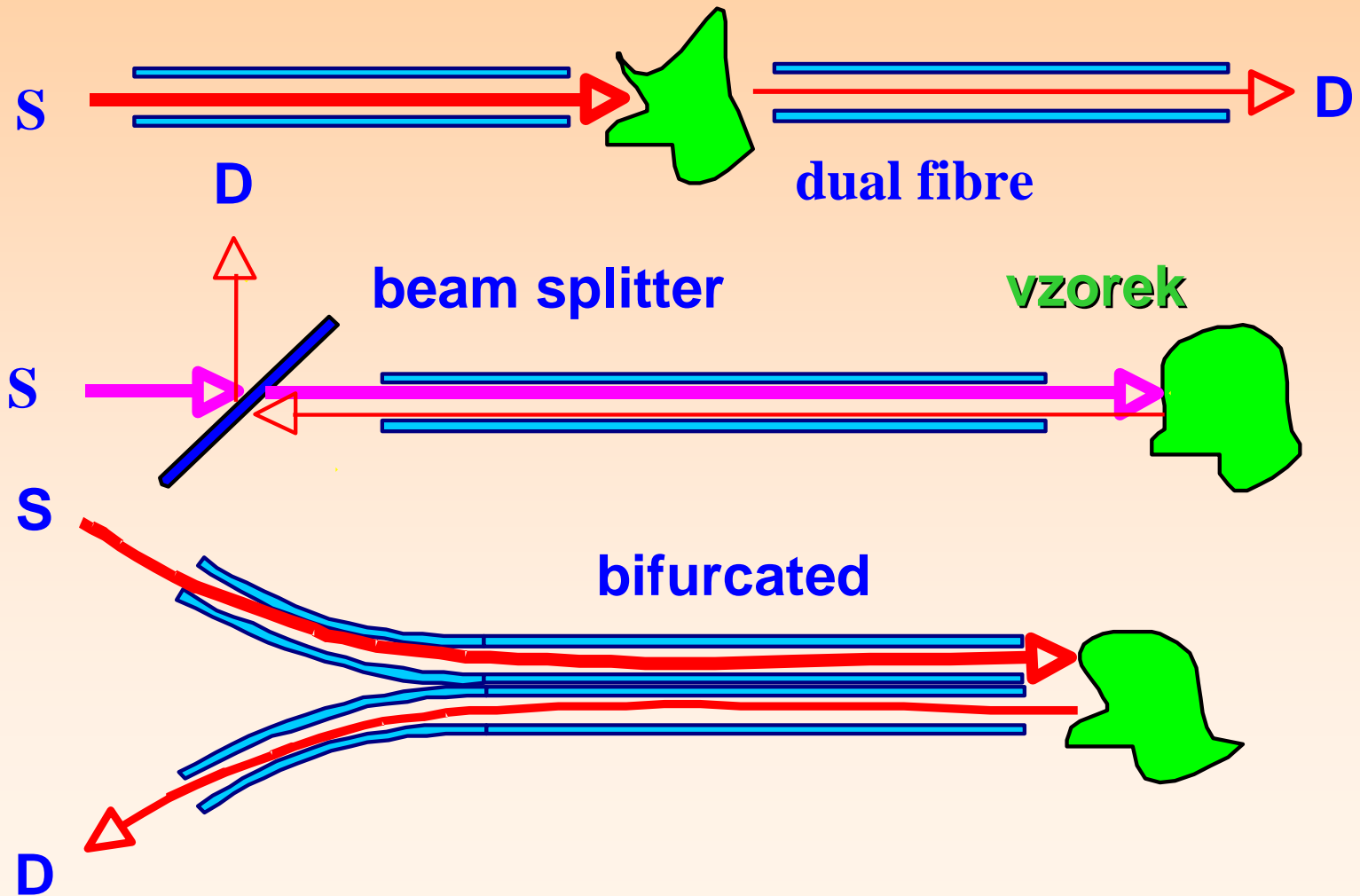
plast (levné)

Plášť: silikonový

Obal: plast (polykarbonát)

průměr vlákna: do stovek μm

Měřicí konfigurace pro optická vlákna

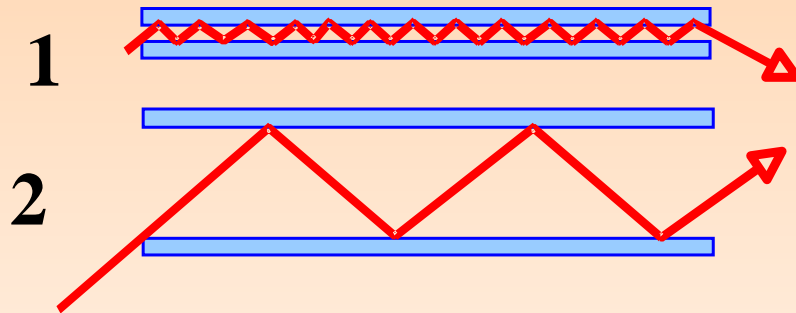
Přímé ozařování (extrinsic sensing)

interakce se uskutečňují na konci vlákna
nejběžnější použití v oblasti biosensorů

- ✓ jedno vlákno (nižší cena), zdroj laser
- ✓ modulace světelného paprsku (přerušováním)
- ✓ svazek vláken, více světla, levnější detektor

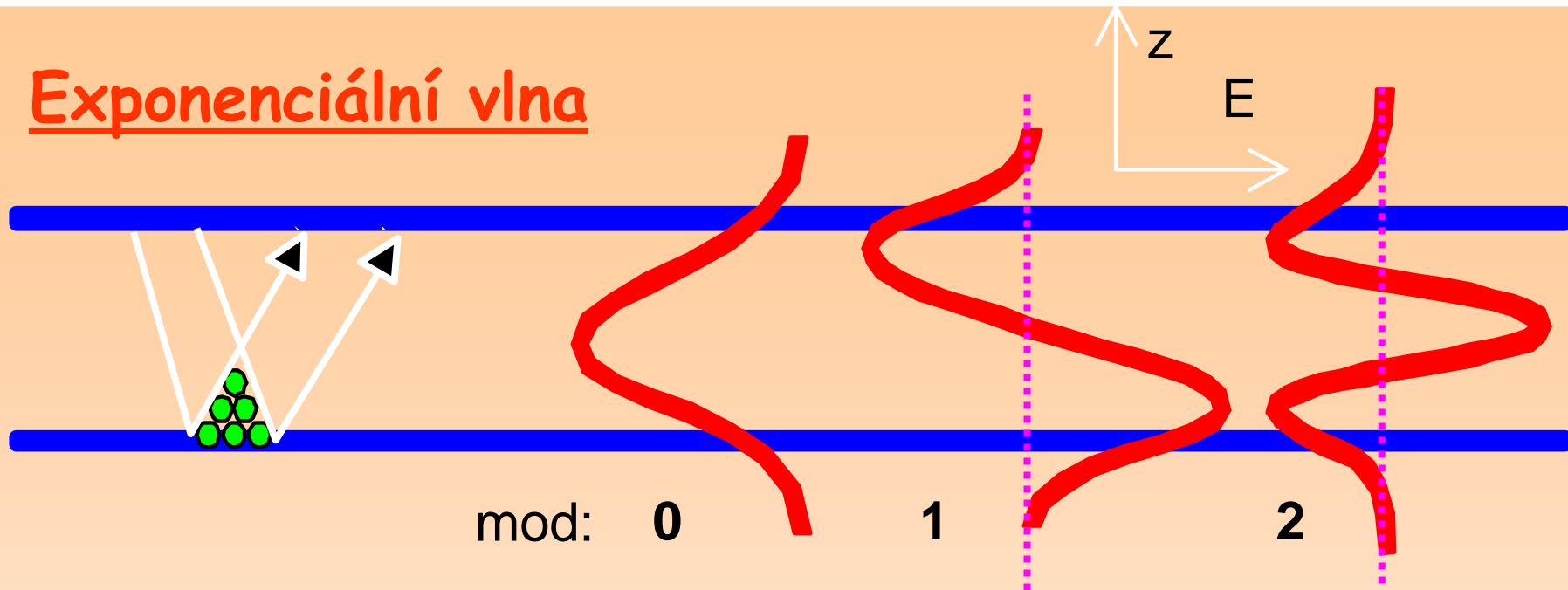
Nepřímé ozařování intrinsic sensing

optický vodič neslouží jen k pasivnímu vedení světla
chemické změny v okolí světlovodu se sledují
na základě změněných podmínek pro vedení světla
uvnitř světlovodu

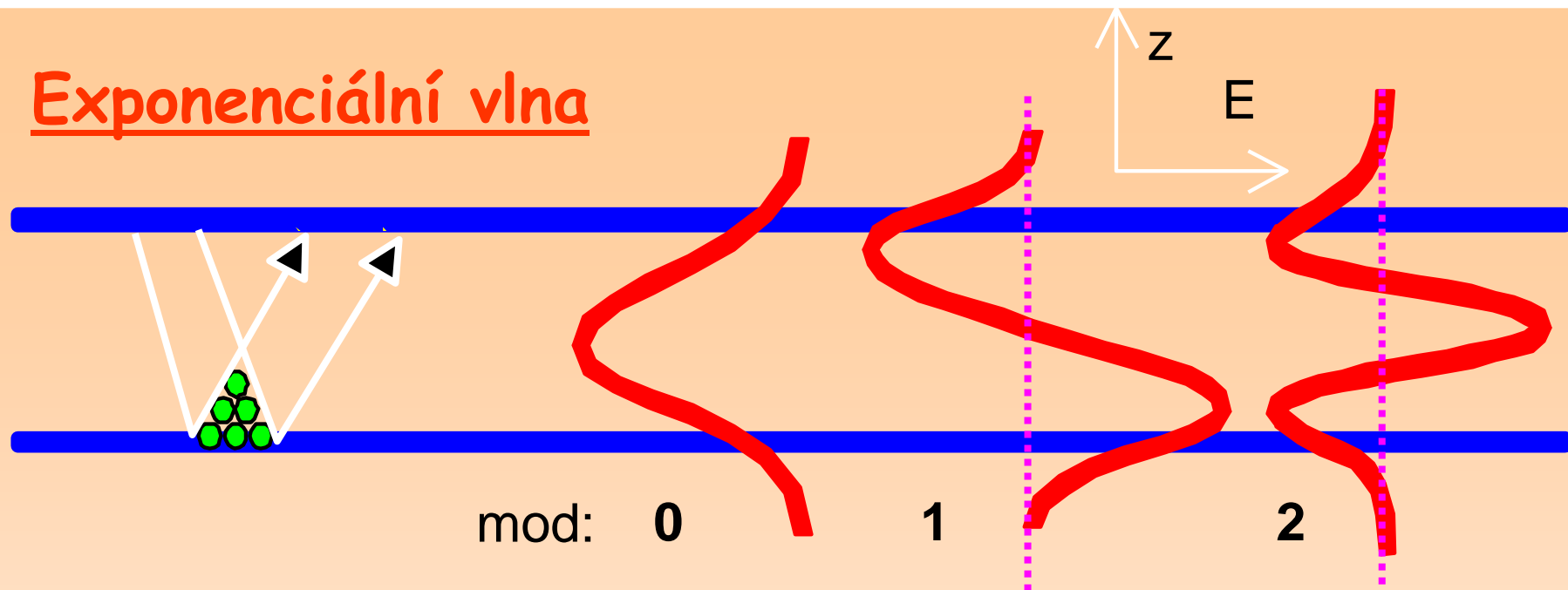
1. Velmi tenký světlovod (tloušťka asi vlnová délka světla), světlo se šíří v určitých diskrétních modech (více odrazů na jednotku délky)
2. Silný světlovod

Exponenciální vlna

Při vedení světla uvnitř světlovodu dochází k interferenci mezi dopadajícím a odraženým světelným paprskem a tím vzniká elektromagnetické stojaté vlnění. tlumená (zhášivá) vlna (evanescent wave).

Exponenciální vlna

- ✓ Na vnějším povrchu interakce s látkami elektromagnetická vlna se šíří do okolí mimo světlovod, přitom její intenzita klesá exponenciálně se vzdáleností od rozhraní („exponenciální vlna“)
- ✓ na vnějším povrchu světlovodu může docházet k interakcím s přítomnými látkami
- ✓ energetické profily exponenciální vlny jsou pro tři základní mody ukázány na obrázku
- ✓ pro vyšší mody narůstá podíl „vnější energie“ a zvětšuje se **penetrační hloubka**

Enzymové optody (enzymové optické sensory)

- ✓ **přímé** opticky měřená látka se vyskytuje v biokatalytické reakci
- ✓ **zprostředkované** optické sensory využívají optické indikátory (pH, kyslík)

Přímé optody

opticky měřená látka (nejčastěji fluorofor)
se vyskytuje v katalytické reakci

NADH

- slabý fluorofor ($\Phi_f = 0,02$)
- extince a emise 350 a 450 nm
- biorekogniční vrstva-dehydrogenasy
(imobilizované před koncem vlákna)

zachycení koenzymu: konjugát s polyethylenglykolem,
který neprochází membránou

sensor pro alkohol

vzorek je oddělen teflonovou membránou
NADH se nachází ve vnitřním roztoku sensoru

metabolická aktivita celé buňky (součást biosensoru)
sleduje se vnitřní fluorescence NADH, která je úměrná
metabolické aktivitě buňky

chlorofyl

detekční systém toxicity látek, které inhibují fotosystém

flavinové koenzymy (FADH, FMNH₂)

pevně vázané v molekule oxidas
(při vyšší koncentraci substrátu se zpomaluje zpětná
oxidace redukované formy kyslíkem a intenzita
redukovaného koenzymu narůstá)
výhoda: reverzibilita systému

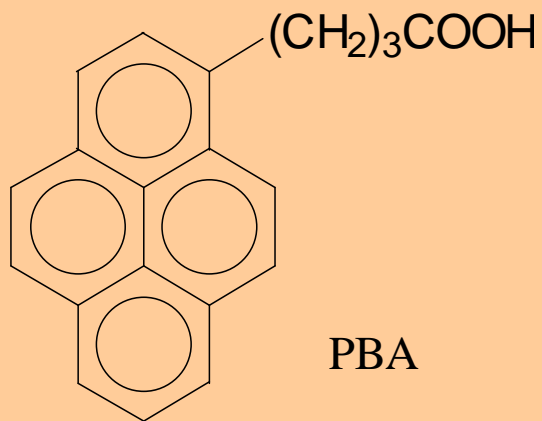
Nepřímé optody „mediované“, extrinsic

- ✓ používají optické indikátory.
- ✓ sledování pH a kyslíku

Detekce kyslíku využívá zhášení fluorescence indikační molekuly, pokles intenzity fluorescence je dán Stern-Volmerovým vztahem:

$$I_f = I_{f0} / (1 + K_{SV} [O_2])$$

Indikátor se nachází v silikonové vrstvě před čelem optického vlákna.

**kyselina
pyrenmásečná (PBA),
excitace při 350 až 400 nm.**

**perylene a dekacyklen,
organokovové komplexy ruthenia
(excitovatelné při 460 nm,
takže jako zdroj může sloužit modrá LED)**

pH změny pomocí acidobazických indikátorů

- ✓ fluorescenční: 1-hydroxypyren-3,6,8-trisulfonová kys.
(HPTS, pH přechod 5 až 8)
4-methylumbelliferon
- ✓ absorbční: kresolová zeleň
bromthymolová modř

Chemiluminescence

schopnost absorbovat energii pomocí chemické reakce a pak ji emitovat ve formě fotonu

účinnost luminiscence:

- ✓ chemickém výtěžku reakce vedoucímu k aktivovanému meziproduktu (B^*)
- ✓ podílu excitovaných molekul
- ✓ fluorescenčním výtěžku (blíží se 1)

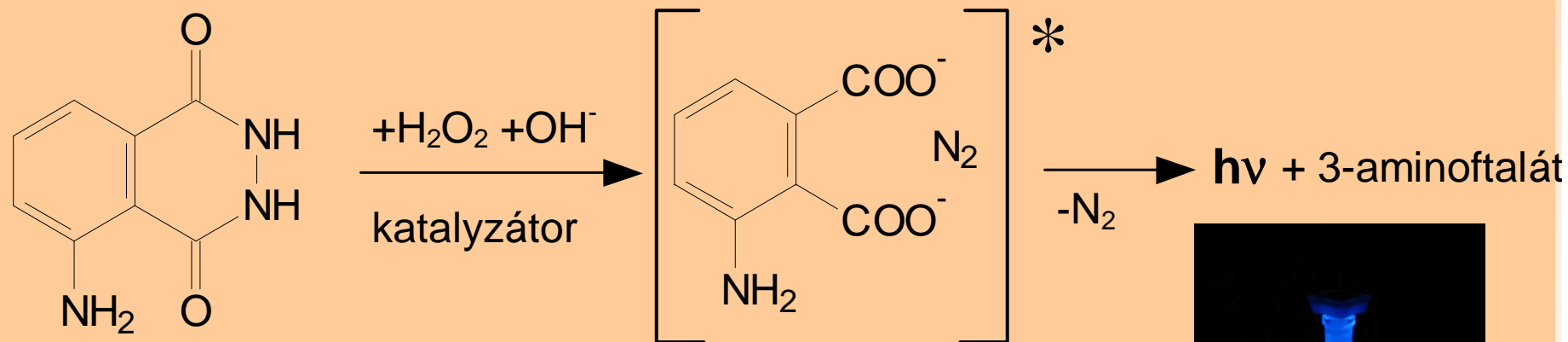
detekce H_2O_2

luminol - (5-amino-2,3-dihydroftalazin-1,4-dion)
intenzita světla je přímo úměrná koncentraci H_2O_2

katalyzátor: ferrikyanid

hemin

peroxidasa (neutrální prostředí)

Luminolová reakce

peroxyoxaláty - luminiscence 0,25 výtěžek
v přítomnosti H_2O_2 vznikne aktivovaný meziprodukt,
který nefluoreskuje, ale přenese energii
na fluoreskující akceptor F
(difenyllanthracen perylen) a ten vyzáří světlo

sloučeniny:

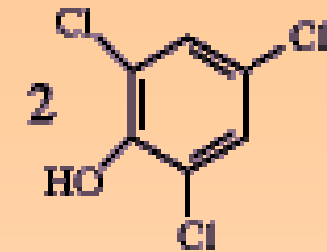
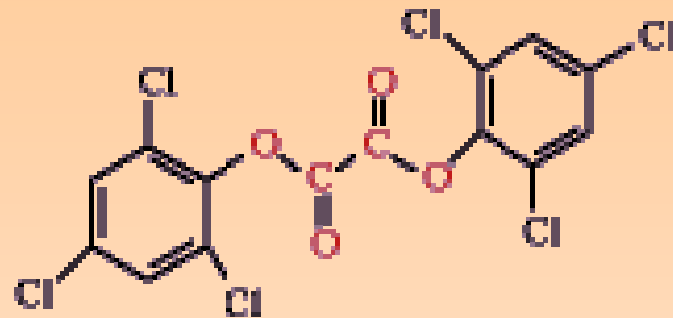
TCPO - bis(2,4,6-trichloro)fenyl oxalát

CPPO -bis(2,4,5-trichloro-6-pentoxycarbonyl)oxalát

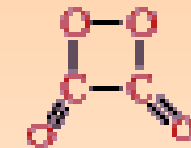
TCPO

+

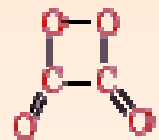
+

hydrogen peroxide

bis(2,4,6-trichlorophenyl)oxalate

1,2-dioxetanedione

+

fluorophore

fluorophore*

+

CO_2

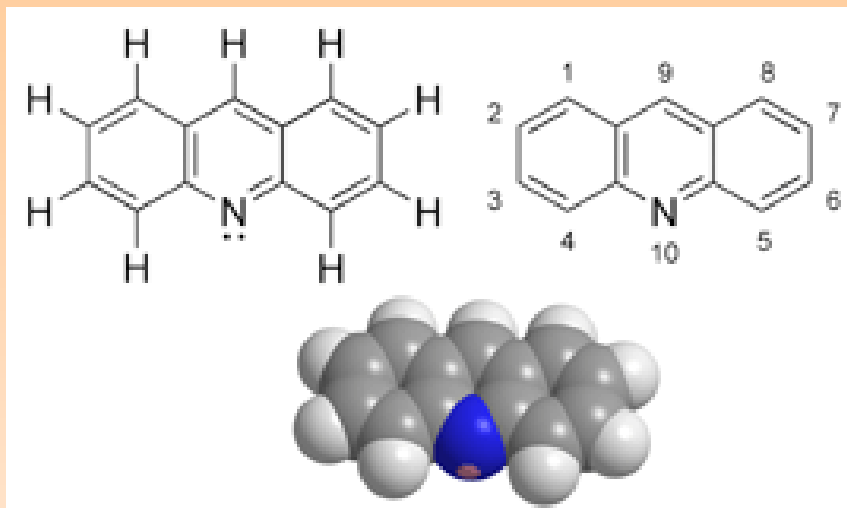
fluorophore

+

light

akridinové soli

Využití chemiluminiscenčních systémů v biosensorech

- ✓ citlivá detekce peroxidu vodíku vznikajícího v primární reakci oxidasy se stanovovaným substrátem
- ✓ k detekci hydrolas

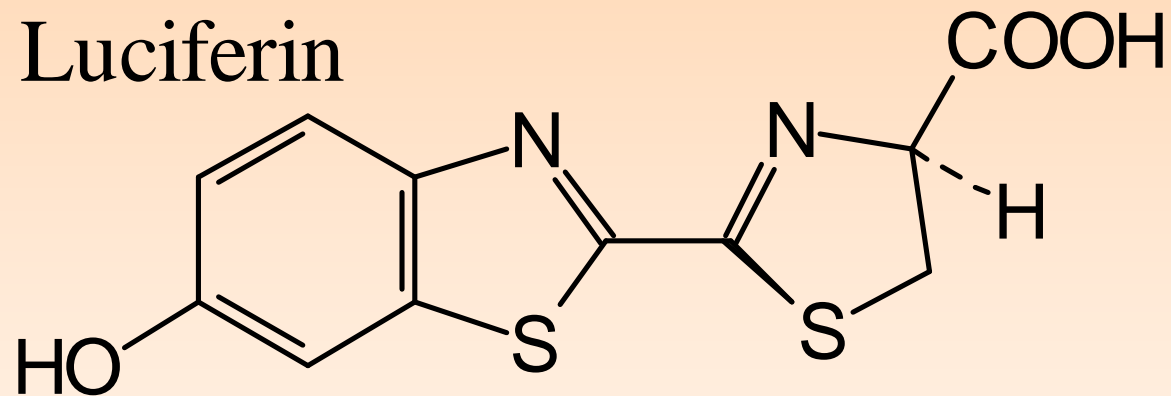
Bioluminescence

emise světla při biochemické reakci v živém organismu

enzymy luciferasy

štěpí substráty luciferiny, emise světla

Luciferin

Světluška (firefly, *Photinus pyralis*) -
luciferasa (EC 1.13.12.7) oxiduje luciferin za účasti
ATP, emise při 560 nm (žlutozelené světlo)
výtěžek 0,88!!

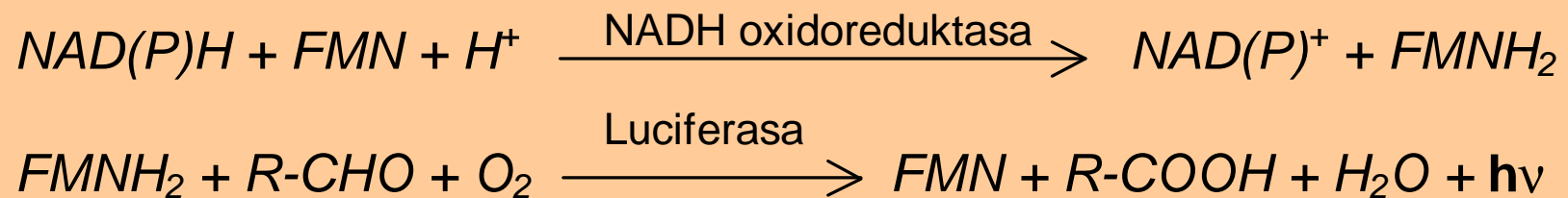

Mořské bakterie (*Vibrio fischeri*, *Vibrio harveyi*,
Photobacterium phosphoreum)

luciferasa (EC 1.14.14.3) tvoří až 5% obsahu buňky,

oxiduje vyšší aldehydy (C8, např. dekanal, tetradekanal),

v buňce obsahují i enzym NAD(P)H:FMN oxidoreduktasu:

což umožňuje napojení na dehydrogenasy- spolu s bakteriální luciferasou jsou imobilizovány na konci optického vlákna

APLIKACE BIOLUMINISCENCE

- ❖ Citlivá detekce ATP (10^{-12} M), stanovení biomasy
- ❖ Stanovení s účastí ATP (kreatinkinasa, ATPasa, pyruvátkinasa)
- ❖ Specifická detekce druhu mikroorganismu pomocí bakteriofágů nesoucích *lux* gen (z *Vibria*, u světlušek *luc* geny)
- ❖ Citlivá detekce těžkých kovů (arsen, rtuť): konjugát *mer-lux* (*mer* je promotor aktivovaný Hg) je vpraven do plazmidů v *E. coli*, v přítomnosti Hg se aktivuje, proběhne exprese luciferasy a následuje luminiscence, citlivost 200 nM rtuti
- ❖ Stanovení Ca^{2+} - působí rozpad a luminiscenci fotoproteinu (peroxoforma luciferinu vázána v komplexu s luciferasou *Aequora*).

ZHODNOCENÍ OPTOD

VÝHODY

- ❖ není třeba referentní prvek
- ❖ imobilizovaná fáze nemusí být ve fyzikálním kontaktu s optickým systémem (snadná výměna biovrstvy)
- ❖ stabilní kalibrace (zvláště při použití dvou vlnových délek)
- ❖ současně mohou reagovat na několik analytů (různé reagenty, různé vlnové délky) - vysoká hustota přenosu informací
- ❖ nemají vliv interference elektromagnetické povahy (lze provádět měření na velké vzdálenosti)
- ❖ při použití v živém organismu nehrozí elektrický šok (při zkratu)

NEVÝHODY:

- ❖ není reference při měření intenzity světla (svítivost zdroje kolísá), proto je třeba kalibrace ve dvou bodech
- ❖ dynamický rozsah je omezený (pro pH 2 až 6 řádů, elektrochemicky 12!) odezvy jsou často pomalé
- ❖ dlouhodobá stabilita je limitována vyčerpáním indikátoru
- ❖ fotorozklad (raději "svítit" méně intenzivně)
- ❖ vadí světlo z okolí